

INTERFERENȚE CULTURALE LA DUNĂREA MIJLOCIE ȘI DE JOS ÎN MILENIUL AL II-LEA AL EREI CREȘTINE. CU PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA BANATULUI

Ioan Hațegan

Cuvinte-cheie: Casa de Habsburg, administrație, toleranță, ortodoxie, multiculturalitate

Dunărea și bazinul dunărean nu sunt numai o zonă hidrografică, ci și un spațiu cu o foarte mare importanță politică, economică, strategică și culturală în întreaga istorie a Europei, din antichitate și până astăzi.

Dunărea are o lungime de 2 783 km, din estul Pădurii Negre germane și până la vărsarea sa în Marea Neagră. Spațiul dunărean, cu tot cu rețeaua de afluenți, cuprinde o suprafață de 817 000 km², ce atinge Elveția, Italia, Germania, Austria, Cehia, Slovacia, Polonia, Austria, Ungaria, Croația, Slovenia, Serbia, România, Bulgaria, Moldova și Ucraina.

Dunărea de Sus (Pădurea Neagră – Viena), Mijlocie (Viena – Belgrad) și de Jos (Belgrad – Marea Neagră) sunt zone ale acestui lung fluviu european, dar în același timp sunt și spații culturale. Uneori zonele dunărene au fost o linie de demarcație dar de cele mai multe ori, au fost un coridor cultural ce a facilitat contactul dintre civilizații diferite, sau au fost un pod ce a facilitat contactul și transferul reciproc de elemente de civilizație.

Banatul este o zonă geografică și istorică distinctă, situată la interferența Dunării mijlocii cu Dunărea de Jos. Așezat la nordul fluviului, dar pe malul acestuia, Banatul este – din punct de vedere hidrografic – arondat integral spațiului dunărean. Cu o suprafață de 28526 km², Banatul a avut o dezvoltare istorică grefată pe istoria Dunării.

Banatul a fost o parte a acelui coridor cultural prin care s-a produs indo-europenizarea continentului, în același timp leagăn de culturi preistorice, dar și zonă atractivă pentru atragerea și dezvoltarea altor culturi, ajunse aici. Prezența dacilor și a regatului dac, cucerirea Daciei de către romani și transformarea în provincie romană, a pus o pecete de neșters asupra istoriei ulterioare a regiunii. Mileniul „tăcut” (175-1241 d.Ch.) aduce – pe substratul etnic existent – migrația unor valuri succesive de populații (goții, hunii, gepizii, avarii, bulgarii, ungurii, pecenegii, uzii, cumanii, tătari) dintre care unii au lăsat urme etnice, alții doar au trecut pe aici.

Istoria medievală a zonei bănățene poate fi considerată ca începând cu secolul al X-lea d.Ch., atunci când aici este amintit un ducat („voievodat” în termeni locali)

condus de Glad (cca 934 d.Ch.), care luptă cu triburile maghiare aflate în expansiune, dar reușește să-și asigure continuitatea dinastică. Unul dintre urmașii săi, pe nume Ahtum, este conducătorul unei țări („regum”) care se împotrivesc (aprox. între anii 1028-1030) regelui maghiar Stefan I și este înfrânt doar prin trădarea comandantului său militar, văr totodată, Chanadinus. Chiar dacă regiunea intră, în timp, în sfera de suzeranitate a regatului maghiar, continuitatea dinastică durează încă un timp îndelungat.

Situat la confluența și interferența culturilor „grecești” și „latine”, ambele succesoare ale Imperiului Roman, Banatul a fost un receptor al ambelor tendințe. Dacă până la începutul noului mileniu cultura „grecească” era preponderentă, mai apoi pătrunde aici masiv și cultura „latină”. Înființarea primei episcopii de rit „latin” (catolice, după marea schismă din anul 1054) aici, la Cenad pe malul Mureșului, în jurul anilor 1030, a primei școli latine de pe teritoriul actual al României, a fost un moment extrem de important în dezvoltarea culturală zonală și nu numai.

Interferența culturii bizantine cu cea occidentală, prin filieră germană, va fi un proces îndelungat, desfășurat pe aproape întreaga istorie medievală. Prin acestea Banatul a fost permanent conectat la cele două mari curente culturale europene. Chiar dacă la început au fost suprapuneri culturale, în sensul unei culturi bizantine în rândul masei și a uneia „latine” în rândul nobilimii, clerului și orășenimii, interferențele culturale s-au făcut simțite. În timp, nivelul acestor interferențe a coborât și în profunzime. Religia romano-catolică, mănăstirile catolice și ortodoxe, școlile – în limba latină la început – apoi și în limbile vorbite aici – numărul mare al tinerilor bănățeni ce au studiat la marile universități europene, sunt tot atâtea dovezi ale acestui proces de aculturație.

Otomanii cuceresc Banatul (două treimi din total, iar restul abia în anul 1658) în anul 1552 și transformă zona într-o provincie otomană, până în anul 1716. Deși influența civilizației de tip musulman a fost redusă, ea a îmbogățit peisajul cultural al zonei, cu elemente ce se pot încă observa în peisajul etnografic.

Populația Banatului medieval a avut ca element de bază elementul romanic, prin români, cărora li s-au adăugat elemente vechi slave, unele grupuri de turanici (pecenegi și cumani), urmate apoi de elemente maghiare și sârbe. Alături de acestea au mai fost grupuri etnice de origine germană, slovacă, cumană, italiană și chiar grupuri de coloniști otomani din partea europeană a imperiului Otoman, cărora li s-au adăugat elemente din sudul Dunării: sârbii, macedo-români, greci, albanezi, bulgari.

Casa de Habsburg cucerește această zonă în urma campaniilor militare din anii 1716 și 1717, situație consfințită prin tratatul de pace de Pojarevac din anul 1718. Acum regiunea își primește denumirea de Banat iar împăratul Carol al VI-lea transformă zona, la insistențele prințului Eugeniu de Savoya, într-o țară de coroană („Kronand”) condusă direct de la Viena printr-o comisie aulică și având aici un guvernator militar până în anul 1753, mai apoi (până la 1778) un președinte civil și un aparat administrativ propriu.

Măsurile adoptate de Casa de Habsburg au transformat Banatul, dintr-o zonă dunăreană comună, într-una din cele mai dinamice și prospere regiuni ale monarhiei și chiar ale Europei. Să explicităm. Împăratul era proprietarul pământului iar vechea nobilime feudală a fost exclusă de la proprietatea asupra acestuia. Banatul a fost singura regiune europeană în care principiile mercantilismului iluminist au putut fi aplicate fără nici o opreliște, fapt care a permis o dezvoltare economică fără precedent. S-au dezvoltat industria extractivă și prelucrătoare, cea textilă și alimentară, a altor bunuri de consum. În planul agriculturii, imperialii au executat măsuri ample de îndiguiri și desecări, fapt ce a redat culturii zeci de mii de hectare; a fost introdusă cultura plantelor tehnice: inul, cânepa, indigoul, orezul etc., au apărut culturile de duzi și manufacturi de mătase naturală, au fost introduse metode agrotehnice moderne. Creșterea animalelor a cunoscut o dezvoltare spectaculoasă. Orașele și târgurile au cunoscut o dezvoltare explozivă și rolul lor a devenit preponderent în economia zonală. În câteva decenii regiunea s-a transformat într-un exportator de materii prime și secundare de prim rang în cadrul monarhiei habsburgice.

Populaționismul ca parte componentă a iluminismului, a fost și baza politicii habsburgice în Banat. Din dorința de a avea la dispoziție o forță de muncă catolică, calificată, împărații au colonizat aici zeci de mii de familii germane și germanofone, alături de alți catolici: francezi, italieni, spanioli. Așezați în sate separate sau alături de băștinași coloniștii au avut de înfruntat o altă realitate, la care s-au adaptat și pe care au modelat-o în timp. Lor li s-au alăturat, mai târziu, grupuri etnice sârbești, maghiare, slovace, cehe, evreiești, sau elemente izolate ale altor popoare.

Administrația imperială, deși birocratică, și-a îndeplinit misiunea de a ordona întreaga activitate a Banatului. Districtele veacului al XVIII-lea au respectat vechile cutume administrative dar le-a imprimat mai multă seriozitate. Măsurile privind mutarea satelor pe noi vetre, mai propice și mai ușor de controlat, cele privitoare la sistematizarea așezărilor, construirea unui centru de sat (cu primărie, biserici, școli etc.) dar și cele privitoare la creșterea sănătății comunitare, au fost elemente ale noii înfățișări a Banatului.

Perioada administrației imperiale a fost decisivă în conturarea unor noi realități administrative, economice, sociale și culturale. La sfârșitul veacului al XVIII-lea, atunci când Banatul cameral a fost încorporat regatului maghiar (1778), Banatul a rămas cu o zonă de graniță – cea a regimentelor – în coordonarea directă a curții vieneze până la 1872. Dualitatea aceasta a fost, și ea, element de stabilitate politică dar și de diferențiere.

Reintroducerea relațiilor feudale în Banat (1779-1848) nu a mai putut opri dezvoltarea complexă a acestuia, chiar dacă a mai îngreunat-o. Capacitățile productive au crescut constant iar maturizarea economică s-a răsfrânt și asupra realităților etnice, sociale și culturale. Numărul premierelor economice, sociale și culturale din secolul al XIX-lea este în continuă creștere atât în plan românesc cât și sud-est și central european.

Religiile dominante ale Banatului modern au fost și sunt ortodoxismul și catolicismul, cărora li se adaugă greco-catolicismul, protestantismul (de rit evanghelic, augustin sau helvetic) și ritul mozaic. Catolicismul a fost religia coloniștilor, funcționarilor, orășenilor și țăranilor germani, italieni, spanioli, cehi, slovaci (în parte), maghiari (în parte). Protestanții obțin dreptul de stabilire în Banat abia în prima treime a veacului al XIX-lea iar numărul lor a fost relativ redus. Ortodoxismul a fost și este religia majorității românilor și sârbilor. Greco-catolicismul a reprezentat unirea bisericii răsăritene cu Roma, cu păstrarea ritualului bizantin și a fost adoptat de o parte a românilor din Banat. Prezența a două mari religii și a altor credințe – cu mai mică aderență aici – nu a împiedicat nici buna funcționare a acestora și nici colaborarea bună dintre ele.

Paradoxal, dar religiile creștine existente în Banatul modern nu au intrat în contradicție una cu alta, nici nu au avut conflicte, ci au coexistat pașnic. Mai mult chiar, colaborarea dintre aceste culte a fost o realitate cotidiană benefică. Administrația (oricare a fost aceasta, exceptând în parte epoca comunistă) a acordat sprijin tuturor cultelor atât în construcția de așezăminte, cât și în manifestările specifice fiecărui cult. Această situație a făcut ca înalții prelați ai cultelor religioase să se întâlnească, să găsească acțiuni comune sau convergente și să participe alături la multe manifestări. Toleranța religioasă a fost o realitate specifică Banatului. Lipsa oricărei confruntări religioase în rândul locuitorilor de aici a fost și este o realitate istorică probată în ultimele trei secole.

Ecumenismul are rădăcini adânci și durabile în Banat. Așa încât acum se poate vorbi despre ample acțiuni cu caracter ecumenic atât în rândurile înaltelor fețe bisericești cât, mai ales, în rândurile populației. Biserici de rituri diferite existente în același loc, sau chiar pe aceeași stradă, sunt realități cotidiene și durabile. Populația a învățat să respecte credința celuilalt, să nu o disprețuiască, să o accepte și să o recepteze ca pe o realitate. Mai mult chiar, populația băștinașă (în sensul ultimelor trei secole) a Banatului a învățat să participe la manifestări în alte biserici decât cea proprie, însușindu-și elemente (de suprafață sau de profunzime) a altor religii, ca pe un bun comun câștigat. Un singur exemplu: în Banat ziua morților este serbată de către toți pe 1 noiembrie, chiar dacă fiecare religie are și zile proprii de comemorare a acesteia.

Mixajul etnic a fost și este și acum o realitate benefică în care a contat și contează calitatea umană și familiară și nu originea uneia sau a alteia dintre părțile componente. Multe familii bănățene au două sau mai multe limbi de comunicare în familie, datorită multiplei ascendențe etnice. De aceea majoritatea locuitorilor se declară bănățeni și nu: români, germani, maghiari, sârbi, bulgari, slovaci, evrei etc. Mixajul etnic a fost un extraordinar mijloc de cunoaștere a celuilalt, de înțelegere și de acceptare a diversității. Ceea ce contează este calitatea umană, mentalitatea comună și nu diferența de etnie, religie sau limbă.

Plurilingvismul este o altă componentă de bază a spiritualității bănățene. În aceste trei secole limba oficială a fost pe rând, germana, apoi maghiara, româna și sârba, dar locuitorii au vorbit, curent, pe lângă limba maternă și limba oficială și una sau două alte limbi de circulație zonală. Cele patru limbi considerate „tradiționale” în Banat, au fost și sunt limbile principalelor grupuri etnice: românii, germanii, maghiarii și sârbii. Lor li se adaugă limbile vorbite de celelalte elemente etnice stabilite aici, mai puțin numeroase. Interferențele lingvistice sunt atât de puternice, prin împrumuturi reciproce sau comune în fiecare limbă încât se poate spune că fiecare limbă vorbită în Banat are împrumuturi lingvistice semnificative. Ele se constituie ca patrimoniu lingvistic propriu fiecărei limbi dar și ca patrimoniu lingvistic comun. O cercetare lingvistică comparată a celor patru limbi ar dovedi această afirmație.

Cultura populației plurietnice și pluriconfesionale bănățene cuprinde un fond ereditar etnic, fonduri culturale aparținând grupurilor etnice stabilite aici în timp, și este completată de câștigurile culturale acumulate în timp și devenite parte componentă a fiecărui grup etnic dar și a spiritualității culturale zonale.

Învățământul a fost una dintre prioritățile bănățene, atât în perioada medievală cât și în epoca modernă. Prima școală (în limba latină) atestată documentar pe teritoriul României a fost școala de la Cenad. Rețeaua școlară a fost completată în timp și în alte localități, inclusiv prin câteva școli sătești atestate. Aceste școli erau confesionale, atât catolice, cât și ortodoxe. Școli de nivel gimnazial au existat, altfel nu s-ar putea înțelege plecarea unor studenți bănățeni la universități europene. În prima treime a veacului al XVI-lea reforma a adus cu sine și școli protestante locale, inclusiv studenți protestanți la universități germane. Școli confesionale creștine (catolice, ortodoxe, protestante) au existat în Banat și în perioada ocupației otomane, lor alăturându-li-se și școli primare și gimnaziale otomane. Școlile confesionale au primit o importanță deosebită în veacul al XVIII-lea, alături de un număr tot mai mare de gimnazii și licee, religioase la început, apoi de stat. Banatul se poate mândri cu faptul – în jurul anului 1800 – că avea peste 600 de școli, deci cu câte una sau două școli pe localitate. Elemente de învățământ superior pot fi considerate preparandiile de la Timișoara, Arad și Caransebeș dar și Facultatea de Teologie și de Drept din Timișoara.

Știința de carte a contribuit la lectura privată și publică. În Banat sunt atestate cele mai vechi biblioteci mănăstirești (sec. XII), la Timișoara s-a născut Plebartus, singurul autor de incunabul născut pe teritoriul românesc. Tot aici a apărut și primul ziar din România ce poate fi considerat și unul dintre primele ziare germane din afara spațiului etnic german Temeswarer Nachrichten (aprilie 1771). La Timișoara s-a deschis, în anul 1815, prima bibliotecă publică de împrumut din monarhia habsburgică. Iar înșirarea premierelor culturale ar putea continua în paginile unei cărți.

Presa tipărită în Banat a fost, și este și după 1989, un adevărat fenomen și record. S-au tipărit mii de titluri de publicații periodice, extrem de diverse ca și

conținut, limbă, loc, metode de tipar. Să amintim aici presă de limbă germană, maghiară, română, sârbă, bulgară, franceză, italiană, romanes, esperanto, latină etc. Unele publicații au fost bi- și trilingve. Aria de răspândire a fost extrem de largă și complexă. Calendare, almanahuri populare, cărți pentru toți, au fost producția editorială bănățeană în ultimele două veacuri și ceva, cu un impact deosebit de adânc în conștiința populației. Cercul și casinele de lectură au completat acest peisaj livresc. Producția editorială a satisfăcut pretențiile și necesitățile comunităților etnice și lingvistice din tot Banatul.

Asociațiile, fie ele culturale, sportive, sociale, umanitare etc., au jucat un rol important în conturarea societății civile, a vieții asociative. Rolul lor merită studiat cu multă atenție și în profunzime, spre a obține rezultate reale, ce situează iarăși zona în plin context central european.

Problematika interferențelor culturale și, mai ales, a convergențelor culturale, realizate aici în ultimul mileniu și în special, în ultimele trei veacuri poate constitui subiectul unui ciclu de volume. Am dorit aici să schițăm doar, să facem o introducere în această vastă problemă, pentru că este una dintre cele mai interesante din întreaga Europă.

Aceasta necesită însă colective interdisciplinare, din mai multe universități și institute europene de cercetare, care să lucreze timp de mai mulți ani și să beneficieze de un sprijin european susținut.

Kulturelle Interferenzen im mittleren und unteren Donauzuflussgebiet im 2. Jahrtausend unserer Zeitrechnung. Mit besonderer Berücksichtigung des Banats

(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: Habsburgisches Haus, Verwaltung, Toleranz, Orthodoxie, Multikulturalität

Der Beitrag versucht die Bedeutung des Banats als kulturelle Verbindung zu Europa hervorzuheben. Als Kreuzung der wichtigsten Handelswege Europas, hat das Banat eine bedeutende politische und militärische Geschichte gehabt, die an jene der Donau eng verbunden ist. Gleichzeitig hat diese Region eine wichtige Rolle als Verbindungsglied zwischen dem Abendland und dem Byzanz und dessen Nachfolger, dem Osmanischen Reich gespielt.